

Купрікова Г. В.,

Харківський гуманітарний університет “Народна українська академія”, м. Харків

ТЕНДЕНЦІЇ ЗАПОЗИЧЕННЯ ТА АДАПТАЦІЯ НОМЕНІВ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ (на матеріалі української мови)

У статті розглянуто шляхи запозичення назв одягу і взуття, способи їх фонетичної, граматичної, семантичної адаптації в системі української мови. Проаналізовано зміни в морфемній структурі деяких запозичених слів.

Ключові слова: внутрішня форма слова, запозичення, морфемна структура слова, номен, семантика.

В статье рассмотрены пути заимствования названий одежды и обуви, способы их фонетической, грамматической, семантической адаптации в системе украинского языка. Проанализированы изменения в морфемной структуре некоторых заимствованных слов.

Ключевые слова: внутренняя форма слова, заимствование, морфемная структура слова, номен, семантика.

The ways of the clothes and shoes names adoption, methods of phonetic, grammatical, semantic adaptation in the Ukrainian language system are considered in this article. The changes in some loanwords morphemic structure are analyzed.

Keywords: internal form of the word, adoption, morphemic structure of the word, nomen, semantics.

Назви одягу і взуття – одна з найдавніших груп назв, тісно пов’язаних з матеріальною культурою народу. Формування цього шару має давню історію. Із тих часів одягово-взуттєві назви безперервно змінюються, доповнюються, розширюються, а також втрачають деякі компоненти внаслідок найрізноманітніших історичних, культурних і соціальних процесів. На формування цієї групи назв впливає значна кількість чинників – географічне розташування етносу, історія спілкування з іншими народами, етнічні й культурні традиції, мода, а іноді просто випадковість. У сучасному українському (і не тільки українському) суспільстві частково змінилися функції та призначення одягу і взуття, відбувається “інтернаціоналізація” одягово-взуттєвої естетики й етикету, з’явилися абсолютно нові (досі не відомі) технології виготовлення й манери носіння вбрання, виникають нові тканини (якщо раніше одяг вироблявся здебільшого із сукна й домотканого полотна, то сьогодні вибір тканини для пошиття модного й сучасного одягу набагато ширший та різноманітніший: до натуральних тканин долучилася велика кількість штучних тканин, видів хутра, шкіри тощо). Таке пояснюємо економічними змінами у країні, активізацією міжнародних зв’язків, розширенням імпорту (а також асортименту одягово-взуттєвих товарів власне українських виробників), розвитком міжнародного туризму, доступністю великої кількості інформації, що стосується в тому числі культури використання, виготовлення одягу і взуття за кордоном. У мові це відображається через зміни джерел поповнення номенів одягу і взуття й ступеня їхньої значущості в сучасних умовах, через архаїзацію наявних і появу нових мотиваційних засобів, формування нових способів і моделей у називанні тощо. Номінування одягу і взуття й пов’язані із цим процеси і явища здавна привертають до себе увагу дослідників і, зокрема, лінгвістів. У вивченні українських назв в основному досліджено історію походження назв одягу і взуття (Г. Войтів, В. Горобець, Г. Миронова, М. Худаш тощо), територіальну диференціацію (Л. Анісімова, Г. Гримашевич, Н. Клименко, Н. Пашкова тощо), деякою мірою функціональний аспект (Д. Багалій, Г. Левассер де Боплан, І. Вагилевич, Я. Головацький, Г. Маслово, К. Матейко тощо). Ефективним шляхом збагачення сучасної одягово-взуттєвої тематичної групи є запозичення з інших мов. Тому метою нашої статті є дослідити шляхи запозичення назв одягу і взуття, способи їх адаптації в системі української мови. Мода на одяг, взуття, тканину, із якої він шитий, особливості його пошиття, крою постійно змінюються, тому й відбувається взаємопроникнення запозичень з однієї мови в іншу. Досліджуючи російські назви верхнього одягу, А. Суперанська підсумовує: “Багато назв одягу є словами-запозиченнями із більшості європейських мов” [16, с. 69]. Це твердження також повністю можна віднести до досліджуваних назв. Українська мова запозичувала номен одягу і взуття в першу чергу із тих мов, з якими вона контактувала протягом багатьох років. Передусім ідеться про запозичення зі слов’янських, французької, німецької, тюркських та деяких інших мов. Аналізовану тематичну групу становлять давні запозичення, тобто запозичення XVI–XX століття, та нові запозичення кінця XX – початку XXI століття. Порівняно, наприклад, з другою половиною XIX – початком XX століття значно змінилися джерела й умови запозичення. Адже в той період основним джерелом були французька, німецька, польська мови [8, с. 59–101], до того ж запозичення з інших мов світу в українську здійснювалися переважно опосередковано – через російську, польську мови. Наведемо деякі приклади давніх запозичень: *сабо* (середина XIX століття) “черевики на дерев’яних підшвах ...” [14, Т. 9, с. 7], *макінтош* (перша половина XIX століття) “плащ із непромокальної прогумової тканини” [14, Т. 4, с. 602], *боа* (кінець XIX століття) “жіночий шарф із хутра або пір’я” [14, Т. 1, с. 205], *лампас* (перша половина XIX століття) “кольорова смужка із сукна, що нашивається по зовнішньому шву формених штанів” [4, с. 479], *вуаль* (кінець XIX століття) “прозора тканина або сітка ..., щоб закривати обличчя” [14, Т. 1, с. 778] – запозичення із французької мови; *бріль* (кінець XIX – початок XX століття) “головний убір із широкими крисами” [4, с. 63], *панчоха* [17, с. 200], *шлейки* “підтяжки” [9, с. 385] – запозичення з польської мови; *фартух* “жіночий одяг у вигляді шматка тканини ...” [14, Т. 10, с. 566], *обилаг* “закот на кінці рукава” [17, с. 110] – запозичення з німецької мови тощо.

Частина давно запозичених назв відійшла на периферію мовної системи, оскільки змінилися крій, особливості пошиття, функції одягу і взуття. Натомість з’являються нові запозичення, що відображають сучасні тен-

денції моди. “Особливо зросла кількість запозичених англіцизмів, що зумовлено політичними й економічними реформами в Україні, які викликали потребу у використанні українською мовою закріплених англомовною світовою практикою понять” [10, с. 3]. Посилення впливу саме цієї мови зумовлюється: 1) статусом англійської мови як мови міжнародного спілкування, розширенням зв’язків із англомовними країнами і збільшенням кількості українсько-англійських білінгвів; 2) розвитком міжмовних контактів і формуванням української тематичної групи в межах європейського одягово-взуттєвого номінування. Кодифіковані запозичені назви в основному позначають новий одяг і взуття, оскільки українська мова може не встигати запропоновувати таку назву для нового предмета, яка б базувалася на національній основі й уходила до лексичної системи. У сучасній українській мові активно діє тенденція до чіткої диференціації лексичних одиниць за їхньою семантикою, стильовим і стилістичним функціонуванням. Так, наприклад, до відомого в українській мові синонімічного ряду з домінантою *светр* “в’язана тепла кофта без застібок з високим коміром, яку одягають через голову” [14, Т. 9, с. 70], *джермпер* “вовняна або шовкова плетена кофта без застібок; яку вдягають через голову” [12, с. 250] у другій половині ХХ-го століття долучається запозичений номен *пуловер* / *пулувер* / *полувер* “светр без коміра й застібок”. Остання назва, функціонуючи в кількох звукових варіантах, демонструє фонетикографічну та правописну неусталеність. Крім того, що названі номени різняться семантикою (назви *джермпер* і *пуловер* / *полувер* / *пуловер* позначають різновиди светра), вони мають різну частоту вживання: номен *пуловер* / *пулувер* / *полувер* зустрічається рідше, що засвідчує фонетична й правописна неусталеність назви.

У сучасній мовній практиці відзначаємо активний пошук власних українських новотворів або запозичень, адаптованих до української мовної системи (порівняймо: *тапочки* (розм.) витісняється українським номеном *капці*, запозичене з російської мови *кожанка* витісняється українським *шкірянка* тощо). Отже, значна кількість зовнішніх запозичень зумовлена тим, що в життя пересічного мовця входить багато предметів і понять, які є безпосередньо “новими”, однак лише для нього (та й для українського суспільства в цілому). Система української мови, не маючи змоги освоїти саму предметну реальну, намагається освоїти, натуралізувати її іншомовну назву.

Процес освоєння запозичених мовних одиниць – багатоглядне явище, ознаками якого є формальні (тобто пристосування запозичень до системи мови-реципієнта з максимальним зближенням їхньої фонетичної та граматичної характеристики) і функціональні (до яких належать різні аспекти лексико-семантичних змін, словотвірної активності запозичень у мові-реципієнті) показники. Грунтуючись на цьому, у науковій літературі виділяють фонетичне, граматичне, словотвірне й лексико-семантичне освоєння запозичень (див. праці О. Біржакової, Л. Войнової [3], Л. Крисіна [5], О. Муромцевої [8], Ю. Сорокіна [15] та ін.). Аналіз запозичених назв одягу і взуття показав, що більшість номенів наближається до максимального точного відтворення звукового образу оригінального слова (порівняймо: *фрак* і французьке *frac*, *жилет* і французьке *gilet*, *костюм* і французьке *costume*, анцуг (жарг.) і німецьке *Anzug*, *китель* і німецьке *Kittel*). Подекуди новіші запозичення в сучасній українській мові відбивають фонетикографічну та правописну неусталеність, маючи два (а інколи й більше) варіанти: *блейзер* “приталений піджак спортивного крою...” [13, с. 85] (англ. *blazer*; фонетичний варіант *блейзер*), *кросес* / *кльоза* / *кльоца* “одяг” (пор. англ. *clothes pl.* [1, с. 36]).

Продовжується процес граматичної адаптації запозичених назв одягу і взуття з різних мовних систем. Загальновідомо, що слово або словосполучення не переходить з мови до мови в незмінному вигляді з усіма його формами і значеннями, оскільки його парадигма чужа для мови-реципієнта. Однак, порівняно з фонетичним освоєнням, аналізований процес характеризується більшою чіткістю, усталеністю, відсутністю дублетів. В основному іншомовні назви одягу і взуття асимілювалися відповідно до їхніх особливостей у мові-джерелі, а невідповідності трапляються порівняно рідко. “Морфологічне освоєння не викликає труднощів у разі взаємодії мов із подібними граматичними структурами” [19, с. 361]. Наприклад, поява класу невідмінюваних назв одягу і взуття в українській мові пояснюється тим, що вони не мають закінчень, оскільки кінцеві голосні в цих словах є частиною основи (англійське *боді* (англ. *body*) “суцільнокрійний обтягуючий тіло одяг, який складається з майки і трусів”, французьке *манто* (франц. *manteau*) “широке жіноче пальто ...” [13, с. 340], *капрі* (англ. *Capri pants*) “щільні штани” (від назви острова Італії)). Виняток становить французьке слово *paletot*, яке в українській мові перейшло до розряду відмінкових (наприклад, *пальто*, *пальта*). Загальновідомо, що в запозичених номенах унаслідок деетимологізації відбувається затемнення внутрішньої форми. Запозичення в новій мовній системі втрачають колишні семантико-словотвірні зв’язки і стають для українського мовця нечленованими й непохідними. Через це більшість запозичених слів у новій мовній системі спочатку сприймаються цілісно, тобто іншомовні слова дорівнюють кореню, а формальні граматичні показники його прототипу, якщо вони запозичені разом зі словами, не бувають усвідомлені як самостійні морфеми. При цьому внаслідок процесів опрощення, перерозкладу, декореляції, ускладнення, що можуть відбуватися в будові слів на межі морфем, морфемна структура запозичених слів може зазнавати змін.

Так, перерозклад унаслідок опрощення морфемної структури іншомовних слів відбувається під час запозичення англійських назв одягу і взуття у формі множини (наприклад, *слакси* (англ. *slacks*), *легінси* (англ. *leggings*)). Оскільки англійська форма множини *-s* не буває усвідомлена як самостійна морфема в момент запозичення, то основа слова вводиться до української мови разом з іншим закінченням, зазнавши опрощення, й іменник набуває значення однини чоловічого роду. Таким чином, закінчення *-s* отримало свій морфемний статус і ввійшло до складу кореня (*слакс*, *легінс*), а основа слова сприймається як нова, неподільна й утворює множину додаванням флексії *-и*: *легінси*, *слакси*. Це явище вчені пояснюють кількома причинами: неусвідомленістю основи; прагненням до аналогічності та зручності вимови; формою, у якій уперше вжито слово [6, с.84]. У нашому випадку це можна пояснити тим, що номени *слакси*, *легінси* й подібні було запозичено для позначення предметів, що складаються з парних частин, до того ж у мові-джерелі ці слова взагалі не вживаються у формі однини.

Під час запозичення в деяких номенів спостерігаємо явище усікання. Усікання твірних основ – це явище морфонологічне, за допомогою якого усувається їхня формальна несумісність і полегшується процес освоєння слів-запозичень на морфолого-дериваційному рівні української мови (наприклад, *ніжсама* (англ. *pyjamas*), *клоза* (англ. *clothes*), *трузера* (жарг.) "брюки" (англ. *trousers*)).

Спостерігаємо випадки, коли певна частина запозичень складних слів і словосполучень також зазнала морфемних змінювань у своїй будові. На ґрунті української мови структура деяких багатокomпонентних одиниць спростилася, частина словосполучень лексикалізувалася, і вони становлять в українській мові одну кореневу морфему (наприклад, *бюстгальтер* (німець. *Büsten halten*), *кашне* (франц. *cachenez*), *портупея* (франц. *portepel*) тощо).

Важливим чинником адаптації запозичених назв одягу і взуття є також їхнє семантичне освоєння. За нашими спостереженнями, серед усієї кількості запозичених назв одягу і взуття більшість є моносемічними, тобто мають у мові-джерелі одне значення. Причиною цього є прикріпленість назв до сфери одягу і взуття, а також їх семантична стійкість. Наприклад, *блуза* (франц. *blouse*) "верхній легкий робочий одяг" [18, с. 20], *панама* (франц. *Panama*), *бюстье* (франц. *bustier*), *блейзер* / *блайзер* (англ. *blazer*) тощо. Уважаємо, що спрощення семантичної структури запозичених одиниць в українській мові пов'язано з тим, що "поява в певній мові іншомовного слова є, як правило, відгуком на потреби самої мови, словниковий склад якої унаслідок зростання семіотичного мінімуму" [11, с. 19] потребує поповнення словами з необхідними саме їй значеннями.

На думку Г. Миськевича та Л. Чельцової, якщо нове запозичення є реакцією мови на соціальне замовлення, то можна прогнозувати майбутнє функціонування такої мовної одиниці, правда, за умови, що "замовлення не разове, а діятиме впродовж якогось часу. Якщо ж соціальна практика усунула певну реалію, то вже не потрібна й номінація, хоч би якою новою та модною свого часу вона не була" [7, с. 258]. Якщо ж запозичений номен не позначає абсолютно нової реалії, то в мові він може виконувати різні функції: 1) запозичення може замінити словосполучення, зреалізувавши тим самим тенденцію до економії виражальних засобів (наприклад, французьке запозичення *декольте* замість словосполучення *глибокий виріз* у верхній частині жіночого одягу, англійське запозичення *кардиган* замість *довгий жакет*); 2) нова назва спричинить стильове й семантичне розмежування між словами: давня і нова мовні одиниці посядуть своє чітко окреслене місце (наприклад, *бікіні* як *купальник*, що складається з вузького бюстгальтера і плавок, та *купальник* як *костюм для купання* (останнє слово часто використовується, коли йдеться про суцільний купальник; якщо порівняти вживання номена *пальто* і французького запозичення *манто*, то можна побачити, що останнє майже витіснило вже відоме слово в контекстах, де йдеться про "жіноче широке, хутрове пальто").

Отже, активізація традиційних для України безпосередніх контактів і взаємозв'язків із країнами й народами Європи, перерваних у попередні десятиліття, сприяла інтенсивному запозиченню й подальшому освоєнню значної кількості назв одягу і взуття з цих мов. Причому серед останніх переважно домінують європеїзми, ширше – інтернаціоналізми; до того ж, порівняно з другою половиною XIX – початком XX століття значно змінилися джерела й шляхи запозичення: спостерігаємо процес активізації запозичень з англійської мови, помітна тенденція прямого запозичення з мови-джерела й значне ослаблення засвоєнь через посередництво російської мови, як це було в попередні часи. Щоб виробити конкретні рекомендації щодо вживання запозиченого номена, у подальшому важливо визначити рівень доцільності неологізму, який зумовлюється ступенем потрібності нового запозичення.

Література:

1. Англо-український, українсько-англійський словник / За ред. Ю.О. Жлуктенка. – К. : Академія, 1998. – 693 с.
2. Аристова В. М. Трансформація англійських слів в руском языкѣ / В. М. Аристова // Этимологические исследования по русскому языку. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – Вып. 7. – С. 4-11.
3. Биржакова Е. Э. Очерки по истории лексикологии русского языка 18 века. Языковые контакты и заимствования / Е. Э. Биржакова. – Л.: Наука, 1972. – 430 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В. Г. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. – 1440 с.
5. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 207 с.
6. Кузнецова В. И. Фонетические основы передачи английских имен собственных на русский язык / В. И. Кузнецова. – Л. : Учпедгиз, 1960. – 120 с.
7. Миськевич Г. И., Чельцова Л. К. Новые слова, их принятие и нормативная оценка (проблема новых слов в культурно-речевом аспекте) / Г. И. Миськевич, Л. К. Чельцова // Актуальные проблемы культуры речи. – М. : Наука, 1970. – С. 243-276.
8. Муромцева О. Г. Развитие лексики української літературної мови в другій половині 19 – на поч. 20 ст. / О. Г. Муромцева – Х.: Вища шк., 1985. – 152 с.
9. Онишкевич М. М. Явища семантичної конденсації в лексиці південно-західних говорів української мови / М. М. Онишкевич // Проблеми дослідження діалектичної лексики і фразеології української мови. – Ужгород, 1978. – С. 49-54.
10. Попова Н. О. Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-і рр. XX ст. – поч. XXI ст.): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Н. О. Попова, Запорізький державний університет – Запоріжжя, 2005. – 25 с.
11. Сімонок В. П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній мовній картині світу / В. П. Сімонок. – Х. : Основа, 2000. – 331 с.
12. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Гол. ред. Української радянської енциклопедії, 1985. – 966 с.

13. Словник іншомовних слів: близько 10000 слів / Уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарпута та ін. – К. : Наук. думка, 2000. – 662 с.
14. Словник української мови: В 11 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
15. Сорокин Ю.С. Развитие словарного состава русского литературного языка 30-40 гг. 19 в. / Ю. С. Сорокин – М. : Изд-во АН СССР, 1965. – 658 с.
16. Суперанская А. В. Ударение в заимствованных словах в современном русском языке / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1968. – 310 с.
17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х томах / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1987.
18. Французько-український, українсько-французький словник / Уклад. В.Б. Бурбело. – Ірпінь : ВТФ “Перун”, 1994. – 528 с.
19. Хауген Э. Процесс заимствования / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1972. – Вып. 4. Языковые контакты. – С. 344-382.